

Historisk blik på kirkebygningen

Udvikling, brug og bevaringstilgang

Hvordan har vi bevaret vores kirkebygninger gennem tiden, og hvordan bevarer vi dem bedst i dag og i fremtiden?

AF
MAJ BJERRE DALSGAARD
arkitekt MAA, ph.d. og
projektleder i Folkekirkens
Uddannelses- og Videnscenter

Fra de første kirker blev bygget i Danmark til i dag, er der sket en enorm udvikling i samfundsstruktur, religion, byggeskik og teknik og ikke mindst demografi. Mange af ændringerne kan man aflæse i kirkebyggeriet, som samlet set står som unikke, fysiske kilder til viden

og forståelse for vores lands historie. Sideløbende er der gennem århundrederne også sket en ændring og udvikling i tilgangen til bygningskultur og bygningsbevaring. Er bygninger noget midlertidigt, som på naturlig vis forgår og forsvinder? Er det en ressource, vi bruger og udvikler til tidens behov, eller er det historiske vidnesbyrd, som skal værnes om som museumsgenstande?

Af de omkring 2400 kirker, der findes i Danmark i dag, er de cirka 1600 landsognekirker fra før reformationen, som gennem århundreder er blevet udviklet og transformeret i takt med samtidens behov. Udviklingen er sket med betydelige lokale forskydninger og nuancer. Nogle steder står kirkerne stadig som enkle, romanske, kullede kirker med få rundbuede vinduer. Andre steder har kirkerne gennemgået mange faser af transformationer.

I denne artikel vil jeg i forenklet form beskrive udviklingen af kirken som bygning og brugsrum og vores tilgang til bevaringen af dem gennem de seneste 1000 år.

Kristendommen spirer frem i Danmark (700-1100)

I den tidlige middelalder var asatroen den fremherskende tro i Danmark. Der var fra 700-tallet og frem flere forsøg på at omvende danskerne til kristendommen, men den første kirke, vi har kendskab til, er en trækirke i Ribe opført omkring 850. I kristendommens første århundreder i Danmark var troens hus ikke prangende. Man formoder, at troen til dels blev dyrket i private rum som storgårdens sale. Hvor der blev bygget nyt til religionen, var træ den

tilgængelige ressource. Det gav bygningerne en begrænset levetid, før materialet gik til, og man måtte bygge nyt.

Da Harald Blåtand i 960 kristner Danmarks, vinder kirkebyggeriet frem. Det antages, at det var kirkens mænd, der indførte stenbyggeriet i Danmark. Den første danske stenkirke, vi kender, blev opført ca. 1030. Stenkirkerne udmærkede sig ved at udstråle magt og autoritet, og skabte dermed en værdig ramme for troen. Stenbyggeriet havde også praktiske fordele i form af større holdbarhed og mindre brandfare end trækirkerne.

I de fleste tilfælde blev trækirkerne formodentlig nedlagt i takt med udviklingen i byggeteknik og materialer, og fra 1000-tallet blev de løbende erstattet af stenkirker. I nogle tilfælde gik trækirkerne ganske enkelt til eller blev revet ned, hvis befolkningen flyttede til en anden egn. Andre steder overgik bygningen til anden brug, for eksempel som

Stenkirkerne udmærkede sig ved at udstråle magt og autoritet, og skabte dermed en værdig ramme for troen.

bolig, værksted eller lager, når en ny, mere moderne kirke blev bygget. Der var også tilfælde, hvor stenkirken blev bygget samme sted som trækirken. Det kunne ske i flere tempi. Da startede man formentlig med at tilføje et stenkors til træskibet, fordi koret var den højest prioriterede del af bygningen. Når der senere blev råd i sognet, fjernede man træskibet og byggede et stenskab til, så kirken nu i sit hele fremstod som en stenkirke.

Den romanske stilperiode kendetegnes ved store ubrudte murflader med få gennembrydninger af hensyn til de tunge kassermures stabilitet. Stilen kaldes også rundbuestil, fordi vinduer og døre var afsluttede med rundbuede overliggere. De få og små, rundbuede vinduer sad højt i de tykke mure, og der trængte kun sparsomt lys ind i kirkerummet.

Kasted Kirke er et eksempel på en kirke, som er blevet bygget om og til i forskellige materialer og stilperioder.

De romanske stenkirker – byggeboom i Danmark (1100-1536)

I 1104 fik Danmark bispesæde i Lund, hvilket markerede, at Danmark nu for alvor var kristent. Det medførte et byggeboom, som varede frem til cirka 1250.

Overalt skød de romanske stenkirker op. De blev stadig bygget af de lokale forhåndenværende stenmaterialer, gulvene var lerstampede eller pigstensbelagte, væggene hvidkalkede, og nogle steder var der kalkmalerier i kor og skib.

Den danske kirkebygning tog klar form. Koret var oftest kvadratisk i sin grundplan og orienteret mod øst. Skibet rektangulært og både bredere og længere end koret. I koret var der ofte et vindue både mod nord og syd og dertil et østvendt vindue eller en østvendt apsis, som bød solopgangsløset ind. Indretningen bestod af flere altre i både kor og skib og ingen eller få siddepladser.

Omkring 1250 kommer gotikkens strømninger til Danmark. I 1160'erne var teglstensbrænderiet kommet til landet, og med teglbrændingskunstens byggetekniske muligheder blev mange kirker helt eller delvist ombygget til gotikkens idealer, som foreskrev lys og lethed. Mange steder tilføjes våbenhuse, sakristier og himmelstræbende tårne. Kirkerum overhvalves, og de små, rundbuede vinduer erstattes af større, spidsbuede.

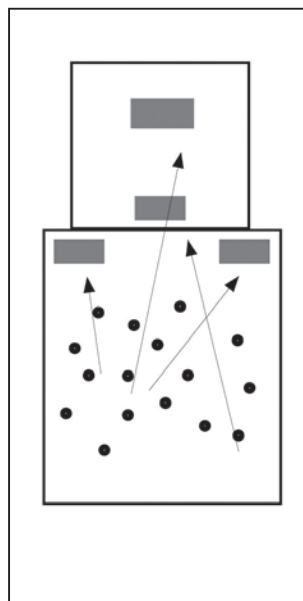
Kirken udfyldte flere roller i samfundet end rollen som bindeled mellem Gud og folket. Den var også stedet, hvor meddelelser om lokalsamfundet kunne overbringes, og blev også taget i brug til eksempelvis opbevaring af tiendekorn.

Fra arkæologiske undersøgelser ved vi, at man har haft en anden tilgang til bevaring af kirkebygningerne end i nutiden. Tiden har været præget af en rationel og usentimental tilgang, hvor bygninger, der blev overflødige, blev nedtaget, og materialet genanvendt andetsteds. Man anslår, at mindst 400 kirker er blevet nedlagt igennem middelalderen. Nogle steder skyldtes det ønsket om en nyere, større kirke på stedet. Andre steder har befolkningen flyttet sig, og man har flyttet kirken med.

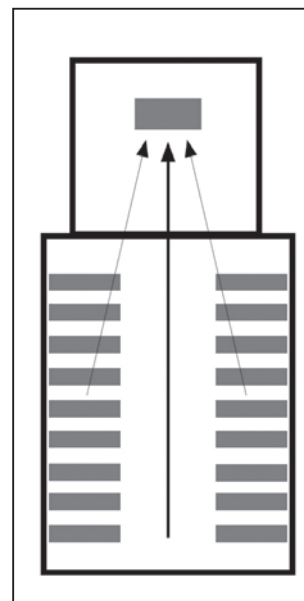
Den evangelisk-lutherske kirke (1536-1849)

Den måske største forandrende enkeltbegivenhed for kirken som helhed er reformationen. I det uvendige tager man mere eller mindre bygningerne til sig, som de er, men i brugen og interiøret medfører reformationen mange ændringer. Det kirkerum, vi kender i dag, finder over en årrække ny form med ét solitært alter i koret, alterskranke, knæfald og ikke mindst de karakteristiske faste bænke, som i dag tegner rummets retning, brug og hierarki.

Hvor man under katolicismen havde betragtet kirkerne som hellige bygninger, så man nu kirkerne som praktiske steder for ordets forkyndelse. Det betød også, at kirker, hvis ikke der var menighed til dem, blot udgjorde en uoverskuelig vedligeholdelsesopgave. Mange kirker blev derfor revet ned i tiden efter reformationen. Dem, der stod for arbejdet, kaldtes kirkebrækkere, og nedrivningerne gik som en bølge hen over landet fra 1537 og en tid frem.

Indretning og orientering i det før-reformatoriske kirkerum hvor der var flere altre, men ingen faste bænke.

Efter reformationen fandt kirkerummets indretning den stramme og stærkt retningsbestemte form, vi kender i dag med faste bænke og ét alter.

Tilpasninger og restaureringer

I 1700- og 1800-tallet stod det skidt til med vedligeholdelsen, og mange kirkebygninger led herunder. Det var til dels et resultat af, at kirkerne var privatejede, og at ejerne sparede på pengene. Der var blevet indført obligatorisk, årligt kirkesyn i 1643. Men mange kirker var stadig i ringe stand med utætte tage, ødelagte ruder, revner og generelt forfald. I 1802 kom en ny lov med det formål at holde kirkerne anvendelige som brugsbygninger. De historiske hensyn var man på denne tid endnu ikke opmærksom på. Når skader og mangler skulle udbedres, skete det i tidens stil og med tidens metoder uden hensyn til, at bygningerne oprindeligt var skabt med andre teknikker og materialer og i en anden stilperiode.

I løbet af 1800-tallet begyndte en spirende interesse for middelalderens arkitektur og idealer at brede sig. Det var særligt gotikken, man anså som middelalderens stil. De romanske stiltræk var man ikke opmærksom på, og det medførte en lang række ombygninger af kirker i nygotisk stil. I 1830'erne og 40'erne tiltog interessen, og man begyndte ligefrem at istandsætte og restaurere med gendigtninger af det, man betragtede som middelalderarkitektur, uden tanke på de historiske vidnesbyrd, som man mistede i processen.

I 1861 kom endnu en ny lov om kirkesyn, som forpligtede ejerne af kirken til at bekoste istandsættelser. Ifølge loven skulle man tilstræbe tilbageføringer, hvor det var muligt.

►
Kasted Kirkes interiør er også præget af forskellige stilperioder med skibets flade bjælkeloft, den spidsbuede gotiske triumfbue og korets sengotiske hvælvinger.

1849: Den danske folkekirke

Med grundlovens indførelse får vi religionsfrihed, og kirken, som i middelalderen var en samfundsmagt og efter reformationen en kongemagt, bliver nu folkets kirke. Hvad angår bevaringen formede der sig i slutningen af 1800- og starten af 1900-tallet to skoler: én, som fortsat mente, at ændringer foretaget igennem bygningens levetid virkede forstyrrende og burde fjernes, så bygningen fremstod 'ren' og uforstyrret. Og én, som hyldede aflæseligheden af bygningens transformationshistorie. Historicismens fascination af de historiske stilarter trivedes, og dette prægede både nybyggeri og ombygninger. Nogle steder byggedes i denne tid nye kirker, hvor man tilstræbte en blanding af de historiske stilarter, i håb om at de helt nye kirker ville opnå samme udtryk som landsbykirkerne med deres mange knopskydninger.

Fra Grundlovens indførelse i 1849 blev det muligt at oprette menighedsråd for kirkerne. I begyndelsen havde menighedsrådene ikke stor indflydelse, men fra 1912 overgik forvaltningen af kirkebygningerne og deres økonomi til menighedsrådene, som stadig i dag er forvaltere af bygningerne. I 1922 blev der endnu engang vedtaget en ny kirkelov, og kravet om tilbageføringer blev fjernet. Nu indførtes systemet med kongelige bygningsinspektører og Nationalmuseet som rådgivere om ændringer og istandsættelse af kirkebygninger.

Kirkerne i dag og i fremtiden

Den kulturhistoriske tilgang, som vandt frem i starten af 1900-tallet, er fortsat dominerende. Aflæseligheden af bygningens transformationshistorie sættes højt, og lovgivningen fra 1922 har bevirket, at der de seneste hundrede år er sket historisk få ændringer i bygninger og interiør. Lovgivningen har sikret et løbende vedligehold af kirkerne, som bevirker, at de snart 1000 år gamle bygninger generelt stadig er i god bygningsmæssig stand.

Dette billede begynder dog flere steder at krakelere. Den demografiske udvikling bevirker, at der igen er egne, hvor befolkningen er flyttet fra, og hvor vedligeholdelsesopgaven af de tæt beliggende kirkebygninger er stor for de få, der er tilbage. I middelalderen ville man rive disse kirker ned og genanvende materialet der, hvor menigheden havde valgt at bosætte sig. Ét menighedsråd har ytret dette som mulig løsning for den kirke, de ikke ser det muligt at redde fra forfald. Men er det en farbar vej i dag? Det virker

utænkeligt. Men hvad er løsningen så? Hvilke veje er der at gå, hvis ikke de kirker, der i dag bliver til overs, skal forfalde og i sidste ende forgå?

Med den romanske kirke som udgangspunkt har man siden middelalderen både bygget til i længde, bredde og højde, hvælvet kirkerummene og tilføjet knopskydning efter knopskydning i form af tårn, våbenhuse, kapeller, sideskibe og sakristier, og brugt kirker som multifunktionelle ressourcer i lokalsamfundet og holdt kirkebygningen relevant i samfundet.

Vi står i dag endnu engang som samfund overfor spørgsmålet om, hvordan vi sikrer denne vigtige nationale kulturarvs relevans og bevaring i fremtiden. Det er som også tidligere den demografiske udvikling, der gør spørgsmålet relevant, men løsningerne er ikke længere så ligetil. •

Artiklen baserer sig på et uddrag af Majs ph.d.-afhandling: 'Den middelalderlige landsbykirke: arkitektur, perspektiver og transformation', som hun forsvarede på Arkitektskolen i Aarhus i 2021.